

ІСТОРІЯ ПОСВЯТ ПРЕСТОЛІВ КИЄВО-СОФІЙСЬКОГО СОБОРУ

Анотація. Розглядається історія посвят престолів Києво-Софійського собору. Це дослідницьке завдання потребує вирішення з огляду на численні анахронізми при використанні назв престолів у різні періоди вивчення, та обумовлене необхідністю з'ясування назв окремих частин храму, адже посвяти є окремою темою історії пам'ятки, в якій відображено процеси «адаптації» давньоруського комплексу до потреб, уявлень духовних кіл Київської митрополії XVII–XIX ст. Дев'ятнадцять престолів Софії, на початок XIX ст. присвячені різним сюжетам Євангелія, змінювалися впродовж часу: можна назвати більш ранніми посвятами престоли храму, пов'язані з сюжетами розписів компартиментів собору, а також пізні – як шанування руської традиції християнізації та культу князя Володимира. Недослідженість теми стала передумовою хибних теорій часу і ктиторства будівництва основного храму Київської митрополії. На підставі збережених описів XVII–XIX ст. реконструюється процес посвят окремих частин святині, що впродовж чотирьохсот років фіксованих джерел як виникали, так і зникали під нашаруванням нових посвят. **Методологія студії** базується на археографічному та джерелознавчому аналізі наявних історичних текстів, описів храму, його престолів. Певні найменування посвят мали свою політичну причину, що характерно для головного храму митрополії, на який (як і зрештою на всю митрополію) з середини XVII ст. поширювались інтереси Московського патріархату. Пізні посвяти XVIII ст. «видають» програми деконструкції старих систем посвят престолів собору часів Речі Посполитої й конструювання нових на базі використання місцевої київської руської історії, зразком якої був так званий Володимирський приділ храму, що виник у XVIII ст. Такими новоствореними посвятами ряснів сакральний простір собору й у пізній час – у кінці XVIII–XIX ст., коли тут знайшли своє відображення культ святих Антонія та Феодосія Печерських, а також Успіння Богородиці – явна данина традиції Печерського монастиря. **Наукова новизна** полягає у встановленні послідовності історії посвят престолів храму та усуненні необґрунтованого анахронізму використання їх назв у працях, присвячених історії собору. **Результатом дослідження** стали реконструктивні схеми і список змін посвят софійських престолів, ілюстративний матеріал представляє план храму від 1809 р., який уперше публікується у цій статті. Свідченням руської традиції шанування у соборі архангела Михаїла є його зображення з Київського Псалтиря 1397 р., на якому архістратиг тримає склепіння споруди.

Ключові слова: Києво-Софійський собор, престол, посвята, описи собору, митрополія, схема престолів.

Історія посвят престолів київського Софійського собору, попри її значущість у процесі вивчення будь-яких інших питань (історичних чи мистецьких), пов'язаних із цією пам'яткою – тема маловивчена. Часто це призводило до анахронізмів і неспіввідношень між досліджуваним предметом, часом та

локацією, а надто у ситуаціях вивчення історії облаштування сакрального простору храму. Для означення місця досліджень у соборі автори досі використовують назви, якими вони були освячені у значно пізніший час. Ба більше, велика реставраційна схема розписів споруди, створена в 1960-х рр.¹, так само «прив'язана» до назв посвят пізнього часу. Головними орієнтаційними реперами залишаються престולי, які в різні часи мали різні посвяти. Дослідити їх походження – завдання цієї статті.

Історії вивчення посвят престолів Софійського собору має свою традицію, започатковану митрополитом Євгенієм (Болховітіновим)², продовжену М.Закревським³ і, здається, завершену на кінець ХІХ ст. Д.Айналовим та Є.Редіним⁴. Усі зазначені автори належали до старої історичної школи і визначили собі завдання встановити первісний вигляд собору та відновити систему давньоруських посвят його престолів попри відсутність прямих джерел. Це становило певну проблему для фахівців, котрі оперували здогадками, хоч і зіпертими на дослідницький досвід. Так, позбавленим доказів можна назвати твердження Д.Айналова та Є.Редіна про посвяту лівого дияконника (жертovníка) Софійського собору (№5 за схемою 1) апостолові Петру як «намісникові церкви»⁵. Зрозуміло, що таку посвяту «навіяли» фрескові розписи цього місця. У розділі праці Д.Айналова й Є.Редіна, присвяченому престолом храму, узагалі відсутні посилання на джерела. Загальні міркування авторів з аналізом зображень основних образів пам'ятки з порівнянням їх з іноземними зразками свідчать про них як про непересічних дослідників мистецтва, однак історію посвят престолів київської Софії вони не знали.

Інший приклад проблеми анахронізму в орієнтуванні собору у ХХ ст. – щоденник археологічних розкопок М.Каргера, в якому археолог звітував про початок розкопу 1940 р.: «Розкопані всі абсиди, крім крайньої південної (приділ Михаїла арх.[ангела]), який був розкопаний Інститутом мат.[еріальної] культури в 1936 р. Розкопки були початі з Георгіївського приділу (крайня північна абсида собору)»⁶. Якщо врахувати, що крайній південний престол (не зовнішня галерея) на кінець ХІХ ст. був посвячений св. Антонієві та Феодосієві, а крайній північний – це так званий «приділ пам'яті кн. Володимира», – залишається питання, то де ж точно

¹ Фонди Національного заповідника «Софія Київська». – КП-242.

² Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия. – К., 1825. – 291 с.

³ Закревский Н. Описание Киева. – Т.2. – Москва, 1868. – С.771–772.

⁴ Айналов Д., Редин Е. Киево-Софийский собор: Исследование мозаической и фресковой живописи: С 14 рисунками. – Санкт-Петербург, 1889. – 156+1 с.

⁵ У примітці до цього твердження для його підсилення заявлялося, що «в Києві відома Петропавлівська церква у селі Берестові, вибудована за Володимира». Автори явно переплутали з храмом Петра й Павла, що існував на Подолі з ХVІІ ст. – переосвячений із домініканського собору після подій Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Церква Св. Петра існувала також у Верхньому Києві, але її поява пов'язана з пізнішими часами.

⁶ Архив Института истории материальной культуры РАН. – Ф.35. – 1940. – №183. – Арк.1. Дякую Є.Архиповій за надання цих матеріалів.

було знайдено ті чи інші артефакти з розкопів М.Карґера в локаціях собору?⁷

Ще один приклад проблеми орієнтування в посвятах престолів і просторових локаціях храму репрезентовано у статті Є.Архипової⁸. Авторка наводить варіанти посвят із численних джерел для з'ясування місця первісного розташування саркофага князя Ярослава Мудрого та його переміщення, однак зауважує, що «найменування вівтарів у різні періоди собору – тема маловивчена». Відстежуючи аргументи дослідниці за посиланнями постає питання: чи то сам саркофаг переміщували по різних абсидах, чи то різні найменування одного престолу або плутанина в назвах престолів у використаних джерелах створили враження переміщень?

Окреслюючи коло джерел для запропонованого нижче дослідження слід обумовити їх специфіку – було залучено матеріали, укладені у церковних колах, або авторами, котрі мали безпосереднє відношення до церковної діяльності. Винятки становлять фіскальні джерела московського походження другої половини XVII ст., які несуть також точну інформацію про посвяту престолів собору.

Важлива інформація відклалася у записках іноземців, котрі відвідували Софію Київську, особливо сина антиохійського патріарха Макарія архідиякона й письменника Павла Алеппського. Меншу цінність мають нотатки гданського купця Мартіна Ґруневеґа, чиї інтереси лежали у площині з'ясування торговельного й товарного потенціалу Києва⁹.

До наративних джерел віднесено низку полемічних творів українських церковних діячів першої половини XVII ст., що постали у процесі полеміки з уніатами, католиками та протестантами «в обороні» православної віри, так би мовити, на «потребу дня» (за словами печерського архімандрита Захарії, «нам, словесним і разумним, і вольної кондиції будучим, на такої злії язика не пристойть бути німими»¹⁰). Ці твори мали суто пропаґандистське призначення, або, говорячи коректніше, стали відповіддю «на виклик оновленого потриденського католицизму»¹¹.

Актуальність вивчення історії посвят престолів Софійського собору викликана також ідеями про побудову цього храму князем Володимиром Святославичем, висловленими попервах Н.Нікітенко, а згодом В.Корнієнком¹², у чиїх працях відсутнє історичне дослідження та аналіз цих важливих

⁷ Завдяки кресленикам у звітах М.Карґера локалізація розкопів може бути прив'язана до назв приділів.

⁸ *Архипова Е.* Новые данные о месте расположения саркофага Ярослава Мудрого // *Ruthenica*. – Вып. XIII. – К., 2016. – С.32–49.

⁹ Загалом відверті небилиці або місцевий фольклор, зібрані мандрівниками, додають певного колориту їхнім творам, однак брати це все за аргумент буде явним перебільшенням (як це, наприклад, робить Н.Нікітенко, використовуючи на користь своєї теорії свідчення М.Ґруневеґа про закладення князем Володимиром Софійського собору).

¹⁰ *Копистенський З.* Палінодія [Електронний ресурс]: http://litopys.org.ua/old17/old17_03.htm

¹¹ *Сінкевич Н.* Патерикон Сильвестра Косова: джерела та їх інтерпретація // Київська академія. – Вып. 10 [Електронний ресурс]: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7224>

¹² Немає потреби наводити всі праці згаданих авторів, де спочатку було висловлено як можливу, а потім – як «єдино вірну» ідею будівництва храму Володимиром Святославичем.

(чи не найважливіших) складових¹³. До спроб з'ясування історії посвят престолів і наукового окреслення завдання такого дослідження варто віднести студію Л.Настенко-Капалет¹⁴ (утім стверджувати, що авторка цілком упоралася з цим завданням, не можна).

Для наочності та зручності вивчення історії посвят престолів храму доцільно розпочати з джерел у зворотному хронологічному порядку: від ХІХ ст. до найраніших свідчень. Також для зручності орієнтації буде використано умовну (для дослідницьких потреб) нумерацію нав собору¹⁵, що її запропонував свого часу М.Закревський, який на підставі джерел намагався розібратись у системі посвят:

«Іван Скворцов говорить, що престолів усіх у 1854 р. було всього 15. Вони розташовані наступним способом *на нижньому поверсі, починаючи з лівої руки до правої за ходом сонця* (тут і далі курсив мій – *Т.Л.*): у північно-західному куті з 1689 р. приділ на честь св. Іоанна Предтечі (№1 на схемі 1 – *Т.Л.*); але з 1816 р. ліквідований, і тут до 1824 р. розміщувалася ризниця Софійського собору, яка, однак, із причини вогкості звідси перенесена на верхній південний поверх, а цей приділ посвячений в ім'я Стрітєння Господнього. За правим клиросом, у цьому приділі, із 1837 р. упокоєний учений архіпастир Євгеній Болховітінов. 2) У північно-східному куті храму розміщується приділ в ім'я св. Іоанна Предтечі (№2 на схемі 1 – *Т.Л.*), що був колись в ім'я Благовіщення. У цьому приділі поховано тіло першого соборного протоієрея Іоанна Леванди, у куті при південній стіні. 3) Уздовж східної стіни наступний приділ, із напівколом, посвячений пам'яті св. князя Володимира (№3 на схемі 1 – *Т.Л.*). У вівтарі цього приділу праворуч стоїть мармуровий надгробок, думають, великого князя Ярослава І, будівничого Софійського храму. На іншій стороні престолу, у цьому ж приділі поховано тіло м.[итрополита] Гедеона князя Четвертинського. 4) Суміжний із попереднім приділ із напівкруглим виступом в ім'я трьох російських святителів Петра, Алексія й Іони, а перед цим був в ім'я святителя Григорія Богослова; *але якщо судити за фресками, у давнину цей приділ був посвячений іменем св. великомученика Георгія, ангела ктитора* (№4 на схемі 1 – *Т.Л.*). 5) У наступному напівкруглому виступі розміщується жертвник головного престолу (№5 на схемі 1 –

Огляд відповідної літератури, а також її критику див.: Матеріали круглого столу «Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань» (7 квітня 2010 р., Київ). – К., 2010.

¹³ Необхідність такого аналізу все ж таки відчули вказані автори: у праці «Собор святих Софії Київської» (К., 2014, 335 с.) на с.324–325 наведено схему поверхів споруди «з позначенням назв архітектурних об'ємів храму». Насправді це суміш назв архітектурних елементів собору та посвят приділів на невизначений час.

¹⁴ *Настенко-Капалет Л.П.* Найдавніші графіті в Софії Київській: 1019 р. чи ХІІІ ст.? (деякі нотатки до нової концепції Н.Нікітенко та В.Корнієнка стосовно дати створення київського Софійського собору) // Рукописна та книжкова спадщина: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – Вип.15. – К., 2012. – С.333–347.

¹⁵ Див. схеми двох рівнів споруди (с.128–129). Запропонована наскрізна нумерація престолів за годинниковою стрілкою не дозволить збитися з порядку викладу матеріалу.

Т.Л.); далі 6) посередині споруди, у найбільшому виступі, знаходиться головний престол храму, в ім'я св. Софії, і храмові врочистості відбуваються в день Різдва Пресвятої Богородиці, 8-го вересня (№6 на схемі 1 – *Т.Л.*) [...] Далі, тією ж східною стороною, розміщені 7) сусідній приділ в ім'я св. Іоакима й Анни, колишній давній дияконник, або сховище церковного посуду (№7 на схемі 1 – *Т.Л.*). 8) Приділ в ім'я чуда архістратига Михаїла, покровителя киян. Нині приділ цей ліквідований і зайнятий коморою собору (№8 на схемі 1 – *Т.Л.*). Далі в 9) передостанньому виступі, східною стороною, знаходиться приділ в ім'я преп. Антонія й Феодосія Печерських. Зайнятий також церковними речами. Перед іконостасом цього приділу стоїть рака з мощами св. Макарія, митрополита київського. У цьому приділі знаходиться вхід в усипальню, в якій упокоєні тіла київських митрополитів новішого часу, і то не всіх (№9 на схемі 1 – *Т.Л.*). 10) У південно-східному куті знаходиться приділ в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці (№10 на схемі 1 – *Т.Л.*); нарешті 11) в південно-західному куті розміщується приділ св. Дванадцяти апостолів (№11 на схемі 1 – *Т.Л.*). *Примітно, що у зазначених тут приділах, а саме в 1-му Різдва Христового¹⁶, 2-му Іоанна Предтечі, 3-му св. кн. Володимира, далі в 9-му преп. Антонія й Феодосія, 10-му Успіння Пресв. Богородиці й 11-му Дванадцяти апостолів, у давнину престоли ймовірно не існували тому, що простір цей призначений був для галереї, яка вільно проходила трьома сторонами храму, тобто південною, західною, північною та частково східною.* Згадані престоли влаштовано вже в пізніший час. На другому поверсі, на хорах, також, згідно з порядком від лівої руки до правої: 1) У північно-східному куті храму приділ в ім'я св. Іоанна Богослова, що був до 1824 р. Різдва Христового (№12 на схемі 2 – *Т.Л.*). 2) Сусідній із ним, східною лінією, в ім'я Богоявлення Господнього (№13 на схемі 2 – *Т.Л.*). 3) Суміжний із ним в ім'я св. Миколая (Мокрого) [...] (№14 на схемі 2 – *Т.Л.*). Далі за перилами хор 4) приділ в ім'я св. апостола Андрія (№15 на схемі 2 – *Т.Л.*). Тут поставлений в іконостас образ Куп'ятицької Божої Матері. 5) Приділ в ім'я Страстей Господніх, нині без престолу й перетворений на комору (№16 на схемі 2 – *Т.Л.*), і 6) крайніший у південно-східному куті, колишній із 1801 р. в ім'я Воскресіння Господнього, ліквідований та перетворений тепер на приміщення під церковну ризницю й бібліотеку (№17 на схемі 1 – *Т.Л.*). Зрештою на третьому поверсі, або, власне, у двох передніх банях над східцями, саме над північно-західною вежею знаходиться престол в ім'я Преображення Господнього (№18 на схемі 2 – *Т.Л.*), а другий престол над південно-західною вежею – в ім'я Вознесіння Господнього (№19 на схемі 2 – *Т.Л.*). *В обох цих приділах іконостас увінчується зображенням гори. І.М.Скворцов зауважує, що в усій цій (західній) частині храму побудова нова¹⁷.*

¹⁶ Наведена М.Закревським назва престолу за його нумерацією (1) явно переплутана, оскільки престол Різдва Христового був тут у 1824 р., згодом перенесений на другий рівень собору; про його наявність там він сам далі пише – №12 на схемі 2.

¹⁷ *Закревський Н.* Описание Киева. – С.771–772. Див. також: *Скворцов И.М.* Описание Киево-Софийского собора по обновлении его в 1843–1853 годах. – К., 1854. – С.35.

Таким чином, М.Закревський зафіксував на першому поверсі 12 престолів, з яких 6 (Різдва Христового (помилково означений М.Закревським – *Т.Л.*), Іоанна Предтечі, «пам'яті св. князя Володимира», преподобних Антонія й Феодосія, Успіння Богородиці, Дванадцяти апостолів) історик назвав пізніми, такими, що «в давнину не існували». Другий поверх мав 7 престолів (колишній Воскресіння Господнього демонтований – тут розмістили ризницю та бібліотеку).

Митрополит Євгеній (Болховітінов) описував посвяти престолів (яких він зазначав 17, з урахуванням ризниці), наявні на 1825 р.:

«[...] у нижньому ярусі на південній стороні до сходу 1) приділ в ім'я святих богоотців Іоакима й Анни (№7 за схемою 1 – *Т.Л.*); 2) поряд із ним південніше приділ в ім'я чуда архістратига Михаїла (№8 за схемою 1 – *Т.Л.*), але він зайнятий коморою для собору; 3) поряд південніше приділ в ім'я преподобних Антонія й Феодосія Печерських (№9 за схемою 1 – *Т.Л.*) – він також зайнятий церковними речами; 4) в ім'я Успіння Божої Матері (№10 за схемою 1 – *Т.Л.*). У лівій північній стороні від жертovníка храму 5) приділ в ім'я трьох святих митрополитів московських Петра, Алексія та Іони (№4 за схемою 1 – *Т.Л.*). Цей приділ був попередньо в ім'я святих Григорія Богослова; 6) далі в ряд на північ у галереї приділ в ім'я св. рівноапостольного великого князя Володимира (№3 за схемою 1 – *Т.Л.*); 7) далі в ряд приділ в ім'я Благовіщення Богородиці (№2 за схемою 1 – *Т.Л.*); 8) у південно-західному куті нижнього ярусу приділ в ім'я Дванадцяти апостолів (№11 за схемою 1 – *Т.Л.*); 9) у північно-західному куті приділ в ім'я Собору св. Іоанна Предтечі (№1 за схемою 1 – *Т.Л.*), улаштований 1689 р., 27 серпня освячений митрополитом київським Гедеоном, але з 1816 р. ліквідований і зайнятий був ризницею митрополитанською до 1824 р., яка потім через вогкість цього місця перенесена на верхній південний поверх у церкву Іоанна Богослова (№12 за схемою 2 – *Т.Л.*), а цей нижній призначений був для теплої церкви в ім'я Різдва Христового (№1 за схемою 1 – *Т.Л.*). У верхньому ярусі галерей із південної сторони 10) приділ в ім'я Вознесіння Господнього (№19 за схемою 2 – *Т.Л.*) у бані; 11) в ім'я Іоанна Богослова, до 1801 р. колишній Воскресіння Христового (№12 за схемою 2 – *Т.Л.*; переплутано – колишній Різдва Христового); 12) в ім'я Страстей Христових (№16 за схемою 2 – *Т.Л.*); 13) в ім'я апостола Андрія Первозванного (№15 за схемою 2 – *Т.Л.*). 14) У північній частині верхніх галерей приділ в ім'я святих Миколая (№14 за схемою 2 – *Т.Л.*). Цей приділ примітний тим, що на стінах його зображено князів київських Володимира Святославича, Ярослава Володимировича, ктитора Софійського собору, св. мучеників князів Бориса і Гліба, Всеволода Святославича, ктитора церкви Кирилівського монастиря, Святослава Ярославича, ктитора церкви Печерської, Святополка Ізяславича, ктитора церкви Михайлівського монастиря. За цим приділом 15) в ім'я Богоявлення Господнього (№13 за схемою 2 – *Т.Л.*); 16) в ім'я Різдва Христового, але з 1824 р. він перенесений

униз, де була архіерейська ризниця, а в тому місці поставлено Богословський¹⁸ (№12 за схемою 2 – *Т.Л.*). 17) У північно-західному куті в бані – в ім'я Преображення Господнього (№18 за схемою 2 – *Т.Л.*). Під останнім знаходилася соборна бібліотека до 1824 р., але вона перенесена до архіерейської ризниці. [...] А коли кожен із них улаштований, відомостей не залишилося, і вірогідно не відразу, але поступово, різними митрополитами, починаючи від Петра Могили. У початковому Ярославовому храмі був один Софійський престол, як і в константинопольському Софійському. Адже це було звичним для першої головної церкви, що тривало кілька віків»¹⁹.

Наступне джерело – плани двох рівнів собору 1809 р.²⁰ Автором копій із невідомого оригіналу зазначено студента-богослова, що «навчався рисувальному мистецтву», І.Петрусевича (13 березня 1809 р.). У першому поверсі храму 10 престолів (див. ілюстр.1):

«План соборної київської Софійської церкви нижньому поверху побудованої великим князем київським Ярославом або Георгієм Володимировичем 1037 року, за зразком Царгородської великої церкви, якій на нинішній 1804 рік пройшло 766 років; із шириною стін 25 сажнів 1 аршин; довжиною з вітварем 19 сажнів і 12 вершків, в якій престолів у цьому нижньому поверсі знаходиться 10 під означеними номерами, а саме: 1. Різдва Пресвятої Богородиці (№6 за схемою 1 – *Т.Л.*), а на ліву сторону жертвник (№5 за схемою 1 – *Т.Л.*). 2. Правую стороною св. Іоакима та Анни (№7 за схемою 1 – *Т.Л.*). 3. Собор архістратига Михаїла, де й казна зберігається соборна (№8 за схемою 1 – *Т.Л.*). 4. Преподобних отців Антонія та Феодосія Печерських (№9 за схемою 1 – *Т.Л.*). 5. Успіння Пресвятої Богородиці (№10 за схемою 1 – *Т.Л.*). 6. Собор св. Сімдесяти апостолів (№11 за схемою 1 – *Т.Л.*). Лівую стороною: 7. святителів Петра, Алексія та Іони (№4 за схемою 1 – *Т.Л.*). 8. Св. князя Володимира, тут у вітварі труна й монумент великого князя Ярослава Володимировича, засновника цієї церкви, що помер і був похований 1054 року (№3 за схемою 1 – *Т.Л.*). 9. Благовіщення Пресвятої Богородиці (№2 за схемою 1 – *Т.Л.*). 10. Собор св. Іоанна Предтечі, тут зберігається й ризниця архіерейська (№1 за схемою 1 – *Т.Л.*). Понад те 11. палата для казни; 12. палата для зберігання ладану та свічок; 13. рака з мощами св. священномученика Макарія; 14. склеп, де поховані митрополити київські; 15. палата для складання і зберігання рухляді монастирської; 16. східці на верхній поверх і на хори».

У другому рівні собору (див. ілюстр.2) – 8 престолів, один з яких був не у самій апсиді, а в перегородженому просторі на захід від неї (восьмий об'єкт на картосхемі пропущений і ніяк не позначений; до того ж на обох рівнях храму не означено північну вежу):

¹⁸ Тут автор виправляється: з Різдва Христового був переосвячений на Іоанна Богослова.

¹⁹ *Болховитинов Е.* Описание Киево-Софийского собора... – С.40–41.

²⁰ Фонди Національного заповідника Софія Київська. – О-237; О-1686/2542.

«План соборної київської Софійської церкви верхньому поверху, побудованої великим князем київським Ярославом Володимировичем 1037 року, в якому престолів 8 під означеними номерами, а саме праворуч: 1. св. апостола Андрія Первозванного (№15 за схемою 2 – *Т.Л.*). 2. Страсті Христові (№16 за схемою 2 – *Т.Л.*). 3. Св. Іоанна Богослова, тут у вітварі зберігається й ризниця соборна (№17-а за схемою 2 – *Т.Л.*). 4. На самому верху східців – Воскресіння Христового (№19 за схемою 2 – *Т.Л.*). Ліворуч: 5. святителя Христова Миколая Чудотворця (№14 за схемою 2 – *Т.Л.*). 6. Богоявлення Господнього (№13 за схемою 2 – *Т.Л.*). 7. Різдва Христового (№12 за схемою 2 – *Т.Л.*). 8. На самому верху східців – Преображення Господнього (№18 за схемою 2 – *Т.Л.*). Особливо ж два кіюти: у першому 9. образ Пресвятої Богородиці Куп'ятицької, у другому 10. образ чудотворний святителя Христова Миколая Чудотворця Мокрого. 11. Бібліотека. 12, 13. Палатки або комори для складання церковної різної рухляді. 14. Східці або вхід над хорами».

Це додаткове джерело, як було зазначено вище, передає стан посвят собору на 1809 р., що дечим відрізняється від списку престолів храму на 1784 р.

Описи Київського намісництва 1770–1780-х рр. фіксують стан посвят на 21 серпня 1784 р., у частині, створеній В.Новгородцевим:

«[...] а у [цьому] храмі Різдва Пресвятої Богородиці інших престолів 17, а саме: 1-й Іоакима й Анни (№7 за схемою 1 – *Т.Л.*); 2-й собор архістратиґа Михаїла (№8 за схемою 1 – *Т.Л.*); 3-й преподобних отців Антонія та Феодосія (№9 за схемою 1 – *Т.Л.*); 4-й Успіння Богоматері (№10 за схемою 1 – *Т.Л.*); 5-й святих трьох святителів – Петра, Алексія й Іони (№4 за схемою 1 – *Т.Л.*); 6-й святого рівноапостольного князя Володимира, де у вітварі і труна фундатора цієї церкви благовірного князя та самодержця всієї Росії Ярослава Володимировича, названого у святому хрещенні Георгієм (№3 за схемою 1 – *Т.Л.*); 7-й Благовіщення Пресвятої Богородиці (№2 за схемою 1 – *Т.Л.*); 8-й святих апостолів Петра й Павла (№1 за схемою 1 – *Т.Л.*); 9-й Вознесіння Господне (№19 за схемою 2 – *Т.Л.*); 10-й Воскресіння Христового (Преображення, №18 за схемою 2 – *Т.Л.*); 11-й Страстей Христових (№16 за схемою 2 – *Т.Л.*); 12-й святого апостола Андрія Первозванного (№15 за схемою 2 – *Т.Л.*); 13-й святителя Христова Миколая (№14 за схемою 2 – *Т.Л.*); 14-й Богоявлення Господнього (№13 за схемою 2 – *Т.Л.*); 15-й Різдва Христового (№12 за схемою 2 – *Т.Л.*); 16-й Іоанна Предтечі (№2 за схемою 1 – *Т.Л.*); 17-й Преображення Господнього (№18 за схемою 2 – *Т.Л.*)»²¹.

Наступне джерело, що надає достовірну інформацію стосовно програми посвят Києво-Софійського собору – розписний список 1695 р., котрий, як фіскально-статистичний матеріал, було направлено до царської канцелярії. Він відповідав опису *de visu* реалій міста та Софії:

²¹ Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. – К., 1989. – С.32.

«[...] церква кам'яна в ім'я Софії Премудрості Слова Божого, та у приділах 7 престолів: 1. Різдва Пресвятої Богородиці (№6 за схемою 1 – *Т.Л.*); 2. Благовіщення Пресвятої Богородиці (№2 за схемою 1 – *Т.Л.*); 3. архістратиґа Михаїла (№8 за схемою 1 – *Т.Л.*); 4. святого апостола Андрія Первозванного (№15 за схемою 2 – *Т.Л.*); 5. святих верховних апостолів Петра й Павла (№4 за схемою 1 – *Т.Л.*); 6. Миколая Чудотворця (№14 за схемою 2 – *Т.Л.*); 7. Іоанна Предтечі (№1 за схемою 1 – *Т.Л.*)»²².

Отже на часи гетьманування І.Мазепи та митрополитства Варлаама (Ясинського) (а розписний список відповідав політичним реаліям саме цього періоду) у храмі нараховувалося тільки 7 престолів: 5 – унизу, 2 – нагорі.

Зрештою список престолів за відомим і часто використовуваним текстом П.Алепського, що описував подорож свого батька патріарха Макарія, у розділі XIX згадує престоли Софії Київської: «Праворуч від того, хто входить у західні двері, у нинішній час є два покинутих вівтарі: один в ім'я Богоявлення, тобто Хрещення, де стоїть купіль для шанованих людей із твердого червоного каменя, схожого на порфір, а всередині другого вівтаря збереглися споруди»²³. Ця фраза свідчить про наявність двох вівтарів при західному вході, один з яких можна локалізувати у приділі хрещальні, котра існує донині. Що мав на увазі П.Алепський, говорячи про другий вівтар, де «збереглися споруди», важко реконструювати.

П.Лебединцев, котрий першим вивчав свідчення П.Алепського, цитував наведену фразу по-іншому: «[...] у нинішній час по правій руці від західного входу 2 приділи зруйновані, вони й залишені в такому стані: один називається іменем божественної колони або стовпа бичування, у ньому хрестильниця з червоного твердого каменя, схожого на порфір; другий іде за ним, утворюючи другу частину притвору»²⁴. Посилання на джерело цитати дослідник не зазначив.

Про центральний вівтар П.Алепський писав, що «він в ім'я Різдва Богородиці. Поблизу нього другий, подібний йому, вівтар в ім'я св. Михаїла. Із північної сторони (головного вівтаря) знаходяться чотири вівтаря; два з них, із високими банями, на честь Покладення Господа до гробу (у примітці зазначено “Божественного поховання” – *Т.Л.*) й Нерукотворного образу; четвертий – в ім'я св. Миколая». Тобто тут указується на 6 вівтарів першого рівня собору, один з яких у східній частині так і не названий, про що підкреслює у примітці перекладач-упорядник Ґ.Муркос: «Про третій вівтар Павло не говорить»²⁵. Якщо додати вівтарі, указані у хрещальні, та ще один не означений конкретним місцем у східній частині собору – усього 8 престолів першого поверху.

²² Алферова Г., Харламов В. Киев во второй половине XVII в.: Историко-архитектурный очерк. – К., 1982. – С.150.

²³ Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. – Вып.2: От Днестра до Москвы [Электронный ресурс]: https://azbyka.ru/otechnik/Istorija_Tserkvi/puteshestvie-antiohijskogo-patriarha-makarija-v-pocsiyu-v-polovine-17-veka

²⁴ Лебединцев П.Г. О Софии Киевской. – К., 1875. – С.14–15.

²⁵ Алепский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария... – Прим.248.

За П.Алепським, хори мають «дві нави: одна з п'ятьма банями; у передній (східній) один із вівтарів в ім'я св. Миколая, друга нава також із п'ятьма банями й у передній частині його (першого престолу, очевидно перед ним – *Т.Л.*) другий вівтар в ім'я св. Димитрія». Отже 2 престоли нагорі. Із цитованого виходить, що у храмі на описувані часи було 2 вівтарі, присвячених св. Миколаєві, що малоймовірно. Як свідчить пізніша традиція, вівтар цього святого знаходився на хорах собору, де було встановлено його іконописний образ. Залишалися неназваними 2 престоли першого рівня.

Відстежуючи за зазначеним виданням порядок опису П.Алепським собору, упадають у вічі непослідовність тексту, повтори. Зокрема крім повтору про престол св. Миколая, автор двічі описав іконографічне зображення св. Софії. Перший раз – на північній стіні: «[...] з північної тепер двоє дверей, з яких одна слугує нині для проходу всім. Над нею по тиньку зображення св. Софії: Христос, промені Духа Його Святого сходять на церкву; кашидяри²⁶ з персіянами у серпанкових тюрбанах напинають луки і стрілами мітять у церкву, франки з гарматами й рушницями на неї нападають». Цей самий сюжет повторено на одній з ікон іконостасу:

«Ліворуч від ікони Господа стоїть ікона св. Софії (те саме розміщення в іконостасі збереглося донині, тільки з іншою іконографією Софії Премудрості Божої – *Т.Л.*) роботи мудрого та майстровитого маляра: посередині ікони церква з колонами, в основі якої щось подібне до склепіння; над церквою Христос, і Його Дух Святий сходять на неї у сьйві; знизу зображення гієни; кашидяр із дуже великим носом тримає в руці лук і стріли, біля нього багато персіян у серпанкових тюрбанах із луками та стрілами стріляють у церкву; натовп франків у своїх капелюхах і костюмах із рушницями й гарматами, з яких вони стріляють; усі ведуть війну проти неї»²⁷.

Захоплення П.Алепського Софією Київською підживили якісь місцеві фольклористи, зі слів котрих він занотував: «Кажуть, у ній було сімдесят вівтарів згори і низу».

Більш ранніх текстів з описом Києво-Софійського собору не збереглося. У згадці про стан храму у часи введення у володіння унійного митрополита Іпатія (Потія) в 1600 р. зазначалося, що «маетности жадное церковное не было, толко книг и кромь образовъ немного и то старых»²⁸.

Таким чином, наявні тексти свідчать про динаміку процесів освячення престолів Софії Київської від середини XVII до кінця XIX ст., які

²⁶ Там же. Прим. уклад.: «Назва диявола. За поясненням, яке дає в іншому місці Павло Алепський, вона відповідає єврейському позначенню “суети сует” – *Habel habalim*».

²⁷ Там же. Прим. уклад.: «Тепер цієї ікони у соборі немає, і про подібне зображення Св. Софії не згадується у статті Д.Г.Філімонова: *Софія, Премудрість Божа (Вестник Общ. древнерусского искусства, 1871)*. Слід думати, що жодної такої ікони не збереглося».

²⁸ Див.: *Люта Т.Ю.* Конфлікт навколо собору Святої Софії у Києві у першій половині XVII ст. // *Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz: Materialien des Internationalen Forschungsgesprächs der Stiftung Pro Oriente zur Brester Union Dittes Treffen: Lviv, 21–23.August 2006.* – S.196.

іноді кардинально змінювалися. Нижче розглянемо кожен із престолів окремо.

№1 (за схемою 1). Цей додатковий престол з'явився в опису собору з розписного списку 1695 р. під посвятою Іоаннові Предтечі. У ньому вказано, що освячення відбулося 27 серпня 1689 р. (очевидно, уже рукопокладеним у Москві після підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові митрополитом Гедеоном (Святополком-Четвертинським)). Ця посвята теоретично може бути пояснена впорядкуванням собору у часи І.Мазепи, котрому разом із владою «дісталася» патронімія небесних покровителів його попередника І.Самойловича. Посвята проіснувала до 1816 р., після чого тут розмістили ризницю (до 1824 р.), однак її знову переосвятили на престол Різдва Христового, після чого, своєю чергою, він був переосвячений у Стрітіння Господнього (на середину ХІХ ст.).

№2 (за схемою 1). Престол у східній частині зовнішньої галереї за туманними свідченнями П.Алепського можна ототожнити з престолом на честь Нерукотворного образу, оскільки узагальнена картина цього опису собору не дає впевненості в точній локалізації. Найранішим свідченням про посвяту цього об'єму споруди є розписний список 1695 р., коли тут з'явився Благовіщенський престол. Він проіснував без переосвячень до часів митрополита Євгенія (Болховітінова), але в 1854 р. уже був згаданий на честь Іоанна Предтечі.

№3 (за схемою 1). Престол у східній частині внутрішньої галереї. За П.Алепським, можна теоретично припустити, що це престол св. Миколая. Але вірогідніше, що цей соборний об'єм не був означений як престол. Упевненість у цьому надає інформація списку 1695 р., в якому взагалі не згадано посвяту цього престолу. Лише в опису Київського намісництва 1787 р. виникає назва святого рівноапостольного князя Володимира. Картосхема 1809 р. вказує на наявність тут саркофага Ярослава Мудрого²⁹. За І.Скворцовим, на 1854 р. престолу женазивався пам'яті князя Володимира³⁰, що взагалі не було характерним для церковної традиції ХVІІ ст. Усі посвяти собору, пов'язані з іменем Володимира, можна впевнено віднести до другої половини ХVІІІ ст., до часів митрополита Самуїла (Миславського), «просвітителя» з Києво-Могилянської академії, одного з укладачів відповідей на історичні питання Катерини ІІ про давньоруське минуле. Саме у цей період

²⁹ *Архипова Е.* Новые данные о месте расположения саркофага Ярослава Мудрого. – С.32–49.

³⁰ Твердження Н.Нікітенко та В.Корнієнка (див. їхню працю: *Собор святых Софии Киевской.* – К., 2014. – С.27) про те, що Могила облаштував тут «цілий Володимирський меморіал: посвятив хрестителеві Русі окремих вівтар, створив каплицю-усипальницю для його мощей, знайдених ним у руїнах Десятинної церкви, нарешті ввів образ Володимира у князівський портрет» – нічим не підтверджується. Апеляція до згорілого в 1697 р. софійського архіву, де могли зберігатися історичні докази версії авторів, не витримують критики. Інформація «освіченого» писаря Якова Воронькова 1770-го р. про історію собору, на яку посилається Н.Нікітенко, була підготовчим матеріалом до опису Київського намісництва, тому дані про 1011-й як рік заснування собору тут дублюються. Критику датування 1011-м роком див.: *Толочко О.* Так званий «напис Петра Могили» у Софії Київській та дата заснування собору // *Український історичний журнал.* – 2010. – №5. – С.4–25.

«пізнього просвітительства» сталося «масове тиражування» Володимирової легенди з метою використання у великодержавній ідеології³¹.

Сюжет про «віднайдення» мощей князя Володимира митрополитом Петром (Могилою) має кілька джерел інформації. У першу чергу відома чолобитна лаврського старця «Ігнатища», митрополитового намісника, до московського царя від 7 квітня 1640 р. про милостиню – виготовлення раки на «мощи прародителя свого святого и равноапостольного великого князя Владимира, которая поставлена будет с его мощи в соборной церкви у Святой Софии, уже соорудил великий князь Ярослав, сын его»³². Як відомо, у виготовленні раки на мощі князя Володимира Могили було відмовлено, однак С.Голубев писав: «[...] і зазначені мощі, за винятком небагатьох часток їх, перенесених до Києво-Софійського собору та Києво-Печерської лаври й відіслані до Москви, залишалися, як думають, схованими під спудом Десятинної церкви»³³. На чому базувалося це твердження – невідомо.

Отже, порівнюючи описи престолів, можна впевнено сказати, що «Володимирів» уперше з'явився в опису Київського намісництва 1787 р. Незмінне місце розташування його зафіксоване трьома пізнішими джерелами – у третій наві на північ (№3 схеми 1) від головного вівтаря, де у цитованих матеріалах згадується саркофаг Ярослава Мудрого.

Н.Нікітенко, стверджуючи про облаштування київським митрополитом Володимирового престолу, наголошує:

«Церковно-політична концепція Петра Могили максимально позначилася на реконструйованій північній галереї собору: у внутрішній галереї він влаштував вівтар св. Володимира, а у зовнішній – суміжну з цим вівтарем каплицю. *На честь Володимира був освячений вівтар, де з давніх часів стоїть гробниця Ярослава. Цей вівтар входив до складу древньої усипальні Ярослава, яка складалася з кількох приміщень, являючи собою святинище з гробницею ктитора [...]* На залишках усипальні в зовнішній галереї Могила спорудив багату каплицю, приділивши велику увагу її внутрішньому оздобленню»³⁴.

Інформація про «мощі князя Володимира» у Софійському соборі не має джерельного опертя. Реліквія згадується серед загального переліку мощей в

³¹ Докл. див.: *Люта Т.* Imago Urbis: Київ на стародавніх мапах. – К.; Х., 2017. – С.14–15.

³² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Т.3: 1638–1657. – Санкт-Петербург, 1861. – №39. Про «віднайдення» мощей Володимира та листування з царською канцелярією див.: *Затилюк Я.* Мощі князя Володимира у посольствах київських церковних ієрархів до Москви XVII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип.15. – К., 2015. – С.165–191. Про видання текстів, присвячених цій темі, див.: *Жиленко І.* Історія знайдення мощей святого рівноапостольного князя Володимира святителем Петром Могилою за різними джерелами [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/synopsis/syn17.htm>

³³ *Голубев С.Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). – Т.1. – К., 1883. – С.434.

³⁴ *Нікітенко Н.* Свята Софія Київська: історія в мистецтві. – К., 2003. – С.235–236; *Її ж.* Володимирський меморіал у Софії Київській часів Петра Могили // П.Могила: богослов, церковний та культурний діяч. – К., 1997. – С.159–167.

окремому ковчегу³⁵ поряд із «лівою рукою невідомого святого». Саме тут уперше «виринають» Володимирові мощі. В опису ризниці від 1740 р. їх не було зазначено серед майна: «С мощами святими сундучковъ чотири – за пѣчатю прѣосвящѣнншаго архипастыря три, а ѓдинъ бѣз печати»³⁶. В опису реліквій храму від 1801 р., де є повний перелік часток святих та згадано їх фіксацію на 1740 і 1766 р.³⁷, слідів останків Володимира також немає. Опис софійської ризниці, створений у часи передачі її від ризничого Арсенія новому опікунові Варсонофієві за резолюцією митрополита Гавриїла в 1802 р., мощей князя теж не засвідчено. Міститься лише уточнення:

«В ящику бляшаному з кришкою в коробочці дерев'яній рука від суглоба до пальців частково у срібнопозолочений обгорнута воздушок синій атласний, шитий золотом, сріблом і шовком, посередині якого у хрест шито 4 зелених скляних зернини з вишитим грецькими словами написом, який за перекладом київського Катериногрецького монастиря архимандритом Константієм значить отак – сія рука відома Єдиному Богу й угодникові Його»³⁸.

К.Широцький також сумнівався щодо Володимирових мощей:

«Згадка про бачені Могилою написи на гробах з'являється тільки у кінці XVIII ст. у Самуїла Миславського, і митр. Євгеній поставився до нього з повною недовірою. У 1826 р. знайшли труну з шиферних плит (прикрашену на кришці й лицьовій стороні чотирьоконечними візантійськими хрестами); у ній знаходився скелет без голови та правої руки. Гробницю знову визнали належною кн. Володимиру і вмонтували в тому місці південного приділу (Десятинної церкви – Т.Л.), де влаштовано вказаний надгробок»³⁹.

Саркофаг Ярослава Мудрого з'являється у просторі північної внутрішньої галереї Софійського собору, як це було з'ясовано⁴⁰, у часи митрополита Гедеона (Святополка-Четвертинського). За його заповітом він був похований навпроти саркофагу біля північної стіни тієї ж нави⁴¹.

№4 (за схемою 1). За весь час, що охоплюють представлені описи храму, жодного разу не згадано первісну посвяту вівтаря св. Георгієві, патронові Ярослава Мудрого. Лише в листі єпископа Мефодія до царя Олексія

³⁵ Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора... – С.49.

³⁶ Дякую В.Кравченку за надання тексту опису ризниці 1744 р. (Інститут рукопису НБУ ім. В.Вернадського. – Ф.312. – Спр.409/364), який він підготував до видання.

³⁷ Інститут рукопису НБУ ім. В.Вернадського. – Ф.301. – Спр.695. – П.13. – Арк.87–88; Сінкевич Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – К., 2011. – С.29.

³⁸ Інститут рукопису НБУ ім. В.Вернадського. – Ф.І. – Спр.2451.

³⁹ Широцький К. Київ: Путівник. – К., 1995. – С.98.

⁴⁰ Архіпова Е. Новые данные о месте расположения саркофага Ярослава Мудрого. – С.42.

⁴¹ Цей священнослужитель уважав себе з роду Рюриковичів на підставі виданої 1655 р. у Кракові праці «авторитетного ерудита» Ш.Старовольського «Monumenta Sarmatorum» (див.: Яковенко Н. Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. – К., 2012. – С.176).

Михайловича від 1666 р. є слова: «в приделе святого великомученика Георгия, где почивает великий князь Ярослав в алебастровом гробе»⁴². За десять років перед цим П.Алеппський указав тут престол на честь Покладення до гробу⁴³, а в 1695 р. цю зону означено престолом св. Петра й Павла. В описах 1787 р. це вже престол Трьох святих (без зазначення, кого саме). Картосхема від 1809 р. фіксує тут посвяту на честь святих московських Петра, Алексія та Іони. На часи митрополита Євгенія (Болховітінова), тобто 1825 р., тут указано престол Григорія Богослова, а за І.Скворцовим (1854 р.) – знову трьох московських святих.

Такий різнобій посвят навряд чи можна пояснити якимись логічними або канонічними причинами. Представлена Є.Архиповою історія переміщень саркофага Ярослава Мудрого, де авторка наводить приклади назви цього приділу за М.Стрийковським, митрополитом Сильвестром (Косовим), архімандритом Захарією (Копистенським), у деякій мірі проливає світло на історію посвят престолів. Якщо першого скептично оцінював ще митрополит ростовський Дмитро (Туптало), звертаючись до своїх опонентів: «Стрийковский бредив, а ти побережущ»⁴⁴, то щодо київських пам'яток не слід переоцінювати його інформацію, а надто в перекладах імен невідомих йому персонажів (таких, як київські князі). «Патерикон» Сильвестра (Косова), класифікований як письменницький витвір потридентської практики «націоналізації київських святощів»⁴⁵, так само не може відігравати роль авторитетного джерела. Також й інформація «Палінодії» Захарії (Копистенського), де вказане більш ніж розмите місце розташування князівського саркофага («в приделе выше дверей великой церкви»⁴⁶) не може посвідчити необхідну для дослідження інформацію про престол собору. Натомість наведені джерела передають хаос посвят, причини яких навряд чи вдасться коли-небудь з'ясувати. Можна лише спробувати простежити цей процес від 1695 р., відколи тут з'явилися імена апостолів Петра й Павла до трьох святих московських у другій половині XVIII ст.

Посвята московським святих Петрові, Алексієві та Іоні видає явну політичну причину. Як відомо, перший із зазначених – митрополит київський волинянин Петро, хіротонісований константинопольським патріархом Афанасієм – відомий тим, що в 1325 р. на пропозицію князя Івана Калити переніс свою резиденцію з Володимира до Москви, заклав московський Успенський собор, де й був похований у заготовленій ним самим кам'яній труні. Другий святий Алексій походив із чернігівської знаті,

⁴² Цит. за: *Архипова Е.* Новые данные о месте расположения саркофага Ярослава Мудрого. – С.36.

⁴³ Назва з усією очевидністю вказує на саркофаг. Я.Смирнов також ототожнив ці дві посвяти (Покладення до гробу й Георгія) як один престол (див.: *Смирнов Я.И.* Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе 1905 г. – Т.2. – Москва, 1908. – С.468–469).

⁴⁴ *Русина О.* Студії з історії Києва та Київської землі. – К., 2005. – С.314.

⁴⁵ *Сінкевич Н.* Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – С.33–55.

⁴⁶ Цит. за: *Архипова Е.* Новые данные о месте расположения саркофага Ярослава Мудрого. – С.35.

котра осіла в Москві. У 1356 р. був рукопокладений патріархом Калістом в «архієпископи Києва й Великої Русі» з титулом «всечесного митрополита та екзарха», відзначився будівництвом численних монастирів, ще за життя «явив чудеса зцілень». Помер 1374 р., похований у Чудовому монастирі. Святитель Іона – обраний московським духівництвом у 1448 р. останній митрополит київський, який не отримав патріаршого благословення на протигагу відомому діячеві Флорентійській унії Ісидорові, рукопокладеному патріархом у 1436 р. на Київську митрополію. Фактично Іона оголосив автокефалію московської церкви. Помер 1461 р., похований в Успенському соборі Кремля. Ці святителі відігравали особливу роль у політичній історії Московії. Над могилою митрополита Петра складали присягу вірності піддані царя Івана Грозного. Зокрема 1564 р., у рік еміграції з Московії до Литви А.Курбського, над цим похованням клявся у відсутності думок про втечу князь Бельський⁴⁷.

Така політична посвята зрозуміла на 1784 р. – час катерининської централізації напередодні церковної секуляризації. Однак, якщо повернутися до свідчень П.Алепського, на 1651 р. двох із московських святителів уже було зображено у соборі в головному престолі: «Між двома вікнами [...] древні святі Алексій і Петро, митрополити київські, у своїх ризах і білих клобуках, розшитих золотом; біля них написані грецькою їхні імена»⁴⁸. На думку К.Широцького, ці персонажі виникли тут раніше – у часи митрополита Кипріяна:

«На місці двох невідомих викришених постатей намальовано св. київських митрополитів Петра і Олексія – може бути, що по контурах навіть дуже давніх, бо ще в XIV в. в Св. Софії Київській робив на праву митрополит Кипріян – великий прихильник пам'яті св. Петра і автор життя сего святого. Сі святі теж у хрещатих ризах, бо митрополити у Києві мали сю привилію з Царгороду від першої пори християнізації Русі, а інші єпископи на то не мали права, окрім архієпископа новгородського й то з кінця XIV в.»⁴⁹.

№5 (за схемою 1). Колишній жертovníк у часи П.Алепського був посвячений як престол саме двом московським святителям – Петрові й Алексієві, зображення котрих, як сказано, і були у центральній частині храму. Усі інші джерела на пізніші часи зазначали, що тут був жертovníк без посвят. Лише в Д.Айналова та Є.Редіна виникла ідея існування тут престолу з посвятою апостолам Петрові й Павлові, оперта, очевидно, на розпис стін жертovníка⁵⁰. Станом на 1695 р. цим апостолам короткий час було посвячено сусідню наву (Георгіївський престол, №4 за схемою 1).

⁴⁷ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. – Т.1. – Москва, 1813. – С.486.

⁴⁸ *Алепский П.* Путешествие антиохийского патриарха Макария...

⁴⁹ Архів Національного художнього музею України. – Ф.2. – Спр.28. – Арк.60–61.

⁵⁰ Саме за цими авторами пішов В.Корнієнко, назвавши одну з частин свого дослідження «Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.)» (К., 2009–2011) – «Приділ свв. апостолів Петра і Павла».

№6 (за схемою 1). Центральний престол у наведених джерелах завжди йменувався на честь Різдва Богородиці. Таку посвяту вказано у цитованих матеріалах цілком однозначно. Проте відома дискусія кінця XIX ст., почата з питання про сутність посвяти головного престолу Софії Київської в порівнянні з посвятами Софійських храмів у Новгороді й Полоцьку, «розрослась» у софіологічне вчення російського богослов'я та філософії, оновлене «смісложиттєвою» актуальністю на сучасному етапі⁵¹. Натомість питання історії посвяти головного вітваря так і залишилося недослідженим⁵².

Можна впевнено стверджувати, що храмовим святом на кінець XVI – початок XVII ст. уже було Різдво Богородиці. Унійна церковна адміністрація посилалася на нього як на особливий день. 23 вересня 1625 р. до київського суду було внесено скаргу уніатів про напад київських міщан напередодні цього свята на двори підданих митрополії поблизу Софії, «где канон розсычоньи на продаж поставлен бил, кгда то завше в звичаю стародавном водлуг прав бывало же на праздник Рождества Пресвятое Богородицы, русского свята, завше на ден килка розсычовано»⁵³.

№7 (за схемою 1). Колишній дияконник у часи цитованих вище джерел називався на честь св. Іоакима й Анни. Поява цієї посвяти фіксується пізно – у 1787 р., в описах Київського намісництва⁵⁴, та, очевидно, також пов'язана з інтерпретацією розписів цієї частини собору.

№8 (за схемою 1). Приділ архангела Михаїла за наявними свідченнями не переосвячувався. Проте зміни відбулися у часи існування Київського намісництва, коли на вшанування архангельського культу престол отримав посвяту на честь Собору архангела Михаїла, а в 1820–1830-х рр. тут уже фіксується посвята на честь Чуда архангела Михаїла у Хонях. Очевидно на ті часи припадає й поява відповідних розписів. Ще одна стала ознака цієї частини храму – наявність «кладовки» впродовж першої половини XIX ст. Важко назвати причини зберігання тут «рухляді» та як поєднувалися сакральна й утилітарна функції престолу, однак джерела стабільно це відзначають.

№9 (за схемою 1). Винятково пізня посвята (1787 р. – перша половина XIX ст.) печерським святим Антонієві та Феодосієві нічим не відрізняється від хронології посвяти наступного, **№10 (за схемою 1)**, престолу – Успіння Богородиці, теж пов'язаного з традицією Києво-Печерського монастиря.

№11 (за схемою 1). Престол на честь Іоанна Предтечі зафіксований у текстах описів Київського намісництва, однак уважати його витвором часів Катерини II немає підстав. Навпаки, можна стверджувати, що це пізня фіксація старої посвяти періоду гетьмана І.Мазепи. Примітно, що ця частина собору симетрична 1-му (за схемою 1) престолу, теж присвяченому Іоаннові,

⁵¹ Мейендорф И.Ф. Русская софиология [Електронний ресурс]: <https://religion.wikireading.ru/2764>

⁵² Про спробу відповісти на питання щодо первісної посвяти дерев'яного храму Софії Київської див.: Люта Т.Ю. Київські давньоруські храми у часі і просторі // Українське небо 2: Студії над історією астрономії в Україні. – Л., 2016. – С.297–315.

⁵³ Люта Т.Ю. Конфлікт навколо собору... – С.194–207.

⁵⁴ Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. – С.32.

тільки Хрестителеві. На відміну від нього, що має чітку дату посвяти, 11-й не відзначений таким днем. Натомість настінний живопис цього простору (особливо відкриті реставраторами сюжети – Премудрості слова Божого з передстоячими) – цілком відповідають реаліям відновлення храму за Мазепиною правління.

Н.Нікітенко називає цю частину собору «капелою Івана Мазепи»⁵⁵, однак аргументів на користь використання значення «капели» не наводить, попри чітке її визначення як окремої архітектурної конструкції всередині католицьких храмів, де в більшості випадків розміщувалися родові поховання. Православний еквівалент капели – каплиця – так само передбачав родові або окремі поховання, чого в нашому випадку немає. Викладена Н.Нікітенко історія незакінченої реставрації живопису престолу в 2008–2009 рр. лише послабила аргументи.

Насправді сюжет розпису «вівтарної» частини престолу складається з «модернізованої» іконографії Софії – Премудрості Божої так званого новгородського типу, де у центральній композиції зображений Христос на престолі (замість крилатого вогненного ангела), над ним – цитата з літургії оглашених: «Благословенъ еси на Престолъ Слави Царствія твоего, сѣдѣй на херувимѣхъ». Обабіч престолу дві фігури: Марія Магдалена із золотим горнятком замість Марії Богородиці, найменована «княгинею Ольгою» – з одного боку, із другого – нереставрований персонаж, підписаний «князем Володимиром»⁵⁶.

Підстав бодай яось пов'язувати цей простір із І.Мазепою в дослідників фактично немає. Однак, знаючи іконографічну традицію панегіриків гетьманові, а особливо зразки «модернізації» Деїсуса в панегірику А.Войнаровському, де Богородицю замінили св. Марією Магдаленою, можна впевнено сказати, що другий від Христа персонаж – Іоанн Хреститель. Володимир з Апостольського приділу у «шапці Мономаха» з мечем ховає під своїми шатами патрона І.Мазепи – Іоанна Предтечу. Про це свідчить композиція зображення та деякі деталі постаті. Таку версію іконографії іконостасу могли б підтвердити реставраційні роботи, згадані Н.Нікітенко, однак їх так і не довели до кінця, тож називати цей престол «капелою Мазепи» не випадає.

Картосхема 1809 р. фіксує тут престол Сімдесяти апостолів, не пов'язаний іконографічно з настінним розписом, так само, як і наступне переосвячення (а можливо просто перейменування) у Дванадцяти апостолів, згадане митрополитом Євгенієм (Болховітіним) у 1824 р.

№12 (за схемою 2). На другому рівні собору від часу опису Київського намісництва зафіксовано престол Різдва Христового, який існував тут до 1824 р. Далі його перенесли на перший поверх споруди (№1 за схемою 1), а тут було облаштовано престол Іоанна Богослова.

№13 (за схемою 2). Престол Божоявлення Господнього беззмінно зафіксований текстами опису Київського намісництва.

⁵⁵ Нікітенко Н. Бароко Софії Київської. – К., 2016. – С.89–113.

⁵⁶ Люта Т. Софія Київська та Іван Мазепа: теза Іларіона Мигури в контексті «Слова про закон і благодать» // Ruthenica. – Вип.ХІ. – К., 2012. – С.102.

№14 (за схемою 2). Про престол св. Миколая-Чудотворця з однойменною іконою повідомляв ще П.Алеппський, і таким він залишався до початку ХХ ст. Тут знаходилася відома ікона св. Миколая (Мокрого).

№15 (за схемою 2). Ця частина собору, за П.Алеппським, іменувалася престолом Нерукотворного образу. Про цю ікону й посвяту практично нічого не відомо. Із 1695 р. у цьому місці означено престол апостола Андрія Первозванного, який проіснував до початку ХХ ст. Щоправда, тут збереглася ікона Куп'ятицької Богородиці, принесена до Софійського собору, за однією з версій, архієпископом Лазарем (Барановичем) у 1655 р.⁵⁷ Цю інформацію заперечує Н.Яковенко, котра критикує православну легенду про захоплення домініканцями Куп'ятицького монастиря в ті роки, «бо якраз на 1654–1655 рр. припадає спустошливе нищення та хазайнування у Білорусі московського війська. Тож, найімовірніше, куп'ятицькі монахи просто розбіглися, а котрийсь із них, не виключено Ґалятовський (Йоаникій Ґалятовський – *Т.Л.*), вивіз тутешню чудотворну ікону до Києва»⁵⁸. Можливо, що саме цей образ мав на увазі П.Алеппський, однак культ цієї ікони у Софії Київській остаточно утвердився за митрополита Варлаама (Ясинського), коли енкалпціон-ікону було оправлено в коштовну шату у вигляді декоративного хреста із віршованою посвятою:

«Сія ікона Крсто Бгородична, Яко неопалима Мойсейска Купина. На мѣстѣ купиин полном в Пинском повѣтѣ, В Купятичах наидена в огнезраном свѣтѣ, Где многими чудеси долго прославлена, Зде в КієвоСофѣискіи храм ест донесена. В год тысяча пядесят пятыи над шестсотныи, А сице украшенна в тысяча седмсотныи, Яко млосердія дверь в семѣ Стом Храмѣ: при митрополитѣ близ смртном Варламѣ»⁵⁹.

№16 (за схемою 2). За П.Алеппським, тут розміщувався престол на честь Покладення до гробу. Пізніше перейменовали у престол Страстей Христових, що проіснував до середини ХІХ ст. На кінець століття тут уже зафіксовано комору⁶⁰.

№17 (за схемою 2). Лише від часів описів Київського намісництва у цій частині собору виникає престол Воскресіння Христового, який фіксувався тут до середини ХІХ ст., коли його замінили бібліотекою й ризницею.

⁵⁷ Сінкевич Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – С.49. Див. також: *Wacław z Sułgostowa (Nowakowski). O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej // Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne.* – Kraków, 1902. – С.349.

⁵⁸ Яковенко Н. У пошуках нового неба: Життя і тексти Йоаникія Ґалятовського. – К., 2017. – С.36. Як відомо, у рейдах московського війська на Білорусь брали участь і українські козаки.

⁵⁹ Із малюнка Ф.Солнцева, що зберігається в Російській національній бібліотеці (ф.40, спр.309, арк.6).

⁶⁰ На тему Страстей Христових у Софії звернув увагу В.Александрович, відзначивши помилку перекладу з латини переліку реліквій собору 1415 р., указаних Яковом Сушею та Ігнатієм Кульчинським (див.: *Александрович В. Скарбниця Київського Софійського собору на початку ХV ст. // Софійські читання.* – IV. – К., 2009. – С.133–143). Інформацію про ікони Страстей Христових він вважає помилковою, натомість доводить наявність реліквії Святого Хреста. Фіксація престолу Страстей Христових, нехай і в пізніший час, вочевидь передбачала яексь іконографічне зображення.

№18 (за схемою 2). Верхній поверх південної вежі отримав престол у другій половині XVIII ст. – Преображення Господнього.

№19 (за схемою 2). Верхній поверх північної вежі мав престол Вознесіння Господнього, щоправда картосхема 1809 р. називає тут престол Воскресіння Господнього. Можливо, що це була помилка копіювальника.

Таким чином, дев'ятнадцять престолів Софії Київської в різні роки отримали певні посвяти, сюжети яких обиралися за вподобаннями храмового кліру, вищого духовництва та владної верхівки. За І.Мазепи тут було освячено престоли апостола Андрія та Іоанна Предтечі, використані в контексті патронімії гетьмана та особистого церковного покровительства. Це підтверджується часом фіксації цих престолів – 1695 р. Крім Предтечі й апостола Андрія тут мали б «співати славу» ще п'ятьом із семи патронів регіментаря, як це зазначив І.Мигура на відомому панегірикові з нагоди іменин І.Мазепи 12 жовтня 1706 р.: «[...] зображення Івана Хрестителя на честь Мазепиною імені, сьомого серед патронів за поділенням у такому ж порядку преславного поєднання богослужінні»⁶¹. Персонажі шести Іоаннів: Хреститель, Ліствичник, Богослов, Золотоуст, Милостивий, Кушник – мали б бути зображені на стінах храму, проте на південних хорах зберігся лише стінопис з Іоанном Богословом та сценами Апокаліпсису. Сьомим був апостол Андрій, кавалером російського ордена якого став гетьман. Очевидно, що стінопис собору на той час мав усі ознаки семи патронів.

Попри явну боротьбу з Мазепиним сакральним простором собору залишки його культу простежуються у вигляді перефарбованих персонажів у пізньому престолі Дванадцяти апостолів. Образ князя Володимира тут став у пригоді, «покривши» шапкою Мономаха волосся Іоанна Хрестителя, неокончаним жестом руки з мечем – паперову хартію, яка на подібних гравюрах того часу й мала напис з Євангелія від Іоанна: «Бысть человек послан от Бога, имя ему Иоанн». Княгиня ж Ольга виникла паралельно князеві Володимиру, а золоте горнятко Марії Магдалини «поглинулося» легендою про константинопольське золоте блюдо княгині.

Зауважимо, що дослідникам мистецького опорядження Києво-Софійського собору назви престолів слід використовувати лише в конкретному випадку, дотримуючись співвідношення досліджуваного об'єкта й тогочасної назви.

Дияконник і жертвник (відповідно №5 і №7 за схемою 1) доцільно так і називати, адже первісно ці частини не мали престолів та були «робочими» зонами собору. Історію цих просторових об'ємів простудіював Я.Вараліс, котрий розглянув зразки ранніх візантійських і балканських храмів, де дияконники та жертвники іноді дійсно були окремими церквами, з'єднаними з основною частиною проходами (автор наводить приклад грецької церкви Богоматері у Скрипу IX ст., де дві бічних храмових споруди мали розписи, присвячені апостолам Петрові й Павлові). Однак у пізніший час

⁶¹ Див.: Люта Т. Софія Київська та Іван Мазепа... – С.95.

це – функціональні простори літургійного процесу, як, наприклад, у Софії Константинопольській⁶².

Не підлягають сумніву присвяти трьох основних давніх престолів Софії Київської: св. Георгієві – покровителеві будівничого цього храму Ярослава Мудрого, архангелові Михаїлові – патронові Києва (див. ілюстр.3) за константинопольським аналогом покровительства⁶³, головного вівтаря – Софії Премудрості Божій (Різдва Богородиці – у пізніший час). Додатковим аргументом на користь цього твердження виступає наявність зображень святительських чинів саме у цих навах собору. Усі інші елементи храму варто називати за їх розташуванням: галереї (північні зовнішня та внутрішня, південні зовнішня і внутрішня), верхній рівень (південні й північні хори, верхні внутрішня та зовнішня північні галереї, верхні південні зовнішня, внутрішня галереї). Принаймні таку орієнтаційну схему спорадично використовували архітектори, однак системною вона так і не стала.

Представлене дослідження цілком підтвердило правильність висновку П.Лебединцева:

«Вівтарів було не 17 (станом на 1875 р. – *Т.Л.*) як нині, а 3: головний Софії Премудрості Божої в найбільшому, середньому півколі та 2 бічних – із правої сторони в ім'я архістратиґа Михаїла, який вважається покровителем Св. Софії Царгородської, а з лівої сторони – св. великомученика Георгія, ім'я котрого носив будівничий храм великий князь Ярослав. Між вівтарем і Георгіївським був приділ жертovníка, що залишився з таким призначенням і донині, а між головним та архангелівським вівтарем – приділ дияконника, перетворений із часом у вівтар в ім'я св. Іоакима й Анни»⁶⁴.

Особливо слід зауважити, що розташування в давній час у соборі престолів обов'язково супроводжувалося наявністю святительських чинів, фрескові зображення котрих містилися саме в указаних престолах⁶⁵.

Продемонстрований хаос пізніх посвяат різних частин Києво-Софійського собору не повинен вводити в оману дослідників: ця «гра престолів» – відголосок практик «освоєння» пізнішими поколіннями давньоруського князівського сакрального простору.

⁶² *Varalis Y.D. Prothesis and Diakonikon searching the Original concept of the Subsidiary spaces of the Byzantine sanctuary // Иеротопия: Создание сакральных пространств в Византии и Древней Руси. – Москва, 2006. – С.282–298.*

⁶³ Богородиця була головною покровителькою Константинополя. Проте, за апокрифом, архангел Михаїл явився імператорові Константину й допоміг йому в боротьбі з суперниками. Неподалік від Константинополя на честь архістратиґа збудували храм.

⁶⁴ *Лебединцев П. О Софии Киевской. – С.16–17.*

⁶⁵ Дякую за це зауваження Ю.Коренюку.

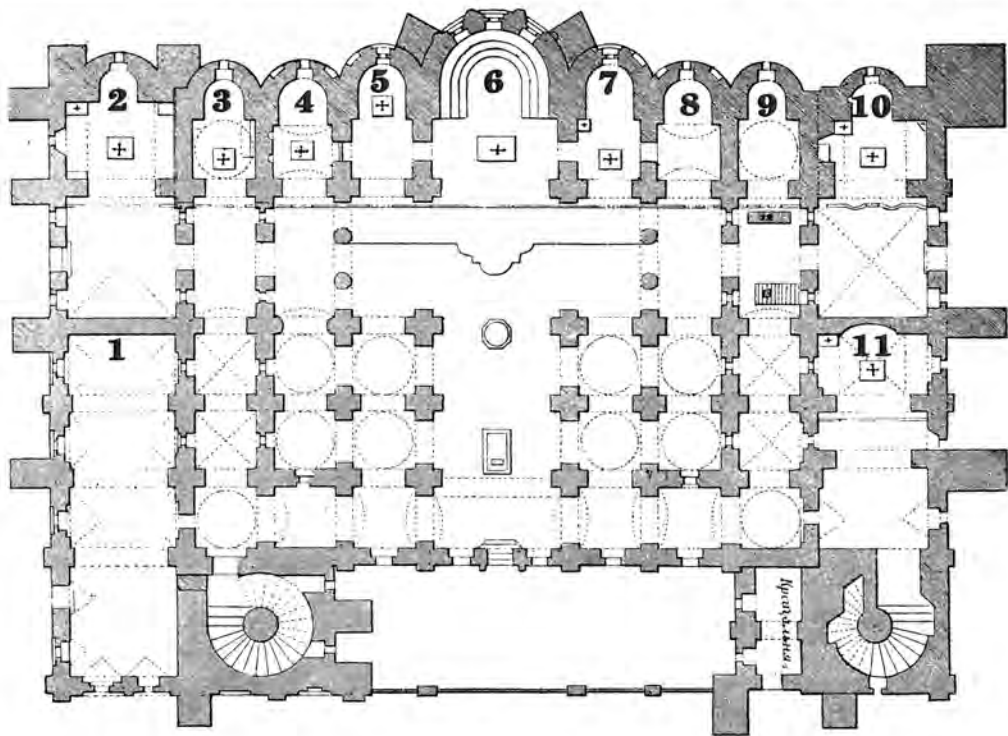

Схема 1

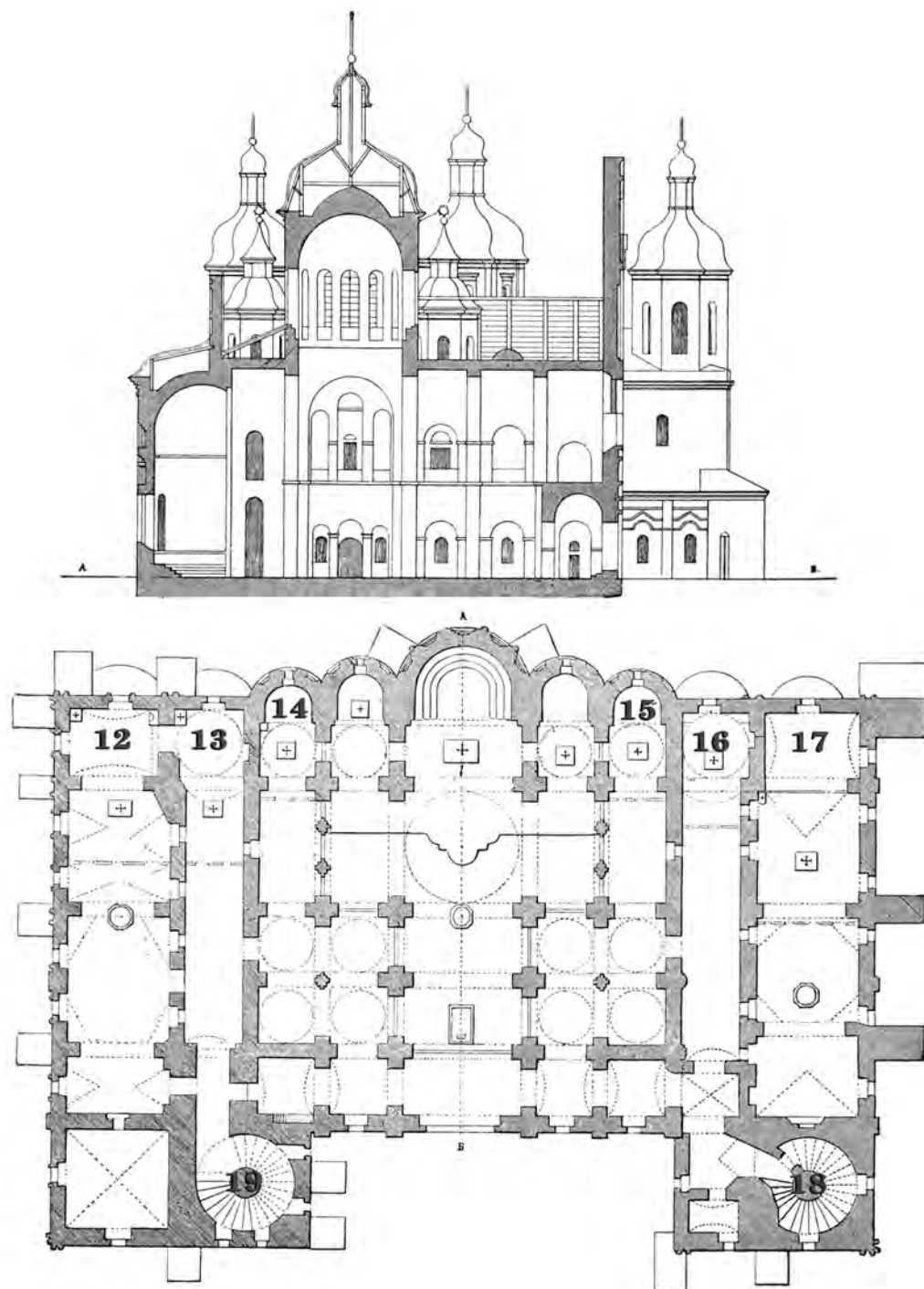
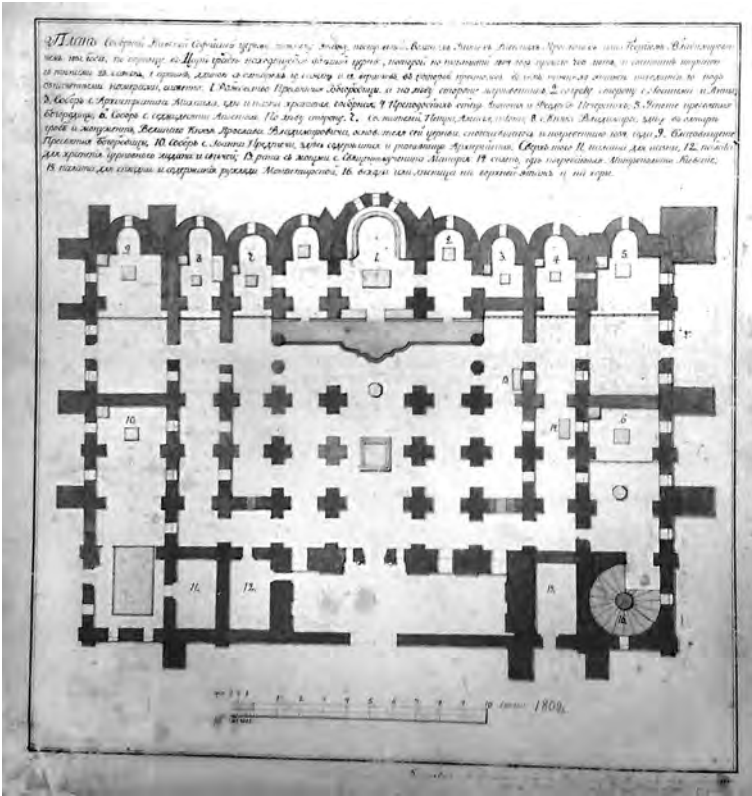
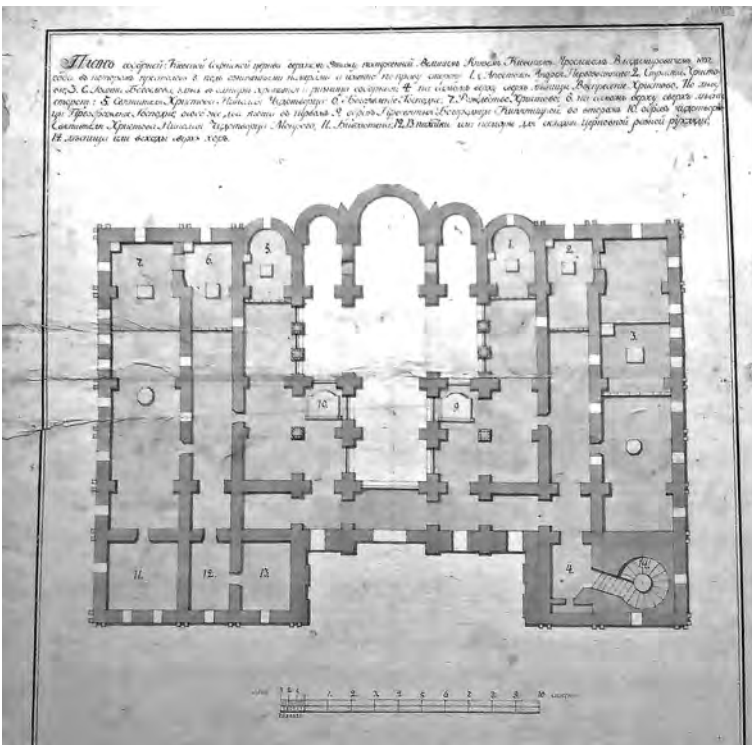

Схема 2

Ілюстр.1

Ілюстр.2

Ілюстр.3

REFERENCES

1. Alfeyrova, G., Kharlamov, V. (1982). *Kiev vo vtoroy polovynie XVII veka: Istoriko-arkhitekturnyj ocherk*. Kiev. [in Russian].
2. Arkhipova, E. (2016). Novye dannye o meste raspolozhenija sarkofaga Jaroslava Mudrogo. *Ruthenica, XIII*, 32–49. [in Russian].
3. Korniienko, V. (2010). *Korpus hrafiti Sofii Kyivskoi (XI – pochatok XVIII st.). Ch.2: Prydil sv. apostoliv Petra i Pavla*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Liuta, T. (2016). Kyivski davnoruzki khramy u chasi i prostori. *Ukrainske nebo 2: Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini*. Lviv, 297–315. [in Ukrainian].
5. Liuta, T. (2012). Sofia Kyivska ta Ivan Mazepa: teza Ilariona Myhury v konteksti «Slova pro zakon i blahodat». *Ruthenica, XI*. [in Ukrainian].
6. Liuta, T. (2006). Konflikt navkolo soboru Sviatoi Sofii u Kyievi u pershii polovyni XVII st. *Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz: Materialien des Internationalen Forschungsgesprachs der Stiftung Pro Oriente zur Brester Union Dittes Treffen*. [in Ukrainian].
7. Liuta, T. (2017). *Imago Urbis: Kyiv na starodavnikh mapakh*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Nastenka-Kapaliet, L.P. (2012). Naidavnishi hrafiti v Sofii Kyivskii: 1019 r. chy XIII st.? (deiaki notatky do novoi kontseptsii N.Nikitenko ta V.Kornienka stosovno daty stvorennia kyivskoho Sofiiskoho soboru. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna: arkhieohrafichni doslidzhennia unikalnykh ta bibliotechnykh fondiv, 15*, 333–347. [in Ukrainian].
9. Nikitenko, N. (2016). *Baroko Sofii Kyivskoi*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Nikitenko, N. (2003). *Sviata Sofiia Kyivska: istoriia v mystetstvi*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Nikitenko, N., Korniienko, V. (2014). *Sobor Sviatykh Sofii Kyivskoi*. Kyiv. [in Ukrainian].
12. Nikitenko, N. (1997). Volodymyrskyi memorial u Sofii Kyivskii chasiv Petra Mohyly. *P.Mohyla: bohoslav, tserkovnyi ta kulturnyi diiach*. 159–167. [in Ukrainian].
13. Rusyna, O. (2005). *Studii z istorii Kyieva ta Kyivskoi zemli*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Sinkevych, N. (2011). *Relikvii ta chudotvorni ikony Sofii Kyivskoi*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Sinkevych, N. (2012). Paterykon Sylvestra Kosova: dzherela ta yikh interpretatsiia. *Kyivska akademiia, 10*. Retrieved from <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7224> [in Ukrainian].
16. Tolochko, O. (2010). Tak zvanyi napys Petra Mohyly u Sofii Kyivskii ta data zasnuvannia soboru. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 5*, 4–25. [in Ukrainian].
17. Yakovenko, N. (2012). *Dzherkala identychnosti: Doslidzhennia z istorii uiaulen ta idei v Ukraini XVI – pochatku XVIII st.* Kyiv. [in Ukrainian].
18. Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh novoho neba: Zhyttia i teksty Yoanykiia Galiatovskoho*. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Yannis, D. (2006). Varalis: Prothesis and Diakonikon searching the Original concept of the Subsidiary spaces of the Byzantine sanctuary. *Ierotopija: Sozdanie sakralnykh prostranstv v Vizantii i Drevnej Rusi*. Moskva. [in English].
20. Zatyliuk, Ya. (2015). Moshchy kniazia Volodymyra u posolstvakh kyivskykh tserkovnykh hierarkhiv do Moskvy XVII st. *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. 15*, 165–191. [in Ukrainian].
21. Zhylenko, I. (2002). Istoriiia znaidennia moshchei sviatoho rivnoapostolnoho kniazia Volodymyra sviatotelem Petrom Mohyloi za riznymi dzherelamy. *Synopsys kyivskyi. Lavrskyi almanakh, 2 (spetsyypusk)*. [in Ukrainian].

ТЕТЯНА ЛЮТА

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Deputy Director General on the Scientific Work,
Museum of Kyiv History
(Kyiv, Ukraine), lutagen@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

HISTORY OF THE CONSECRATIONS TO THE ALTARS OF KYIV-SOFIA CATHEDRAL

Abstract. *Research dedicated to history of altar sanctifications in St. Sophia Cathedral. This scientific mission needed to be solved long time ago due to anachronisms with using altar names and also as a basis of false theories about time and building client that established main temple of Kyiv Metropolitanate. The research task is conditioned by the necessity to find out the names of certain parts of the cathedral is due not only to the “technical” causes of research convenience – dedication is a separate topic of the history of the temple, which reflects the processes of “adaptation” of the Old Rus’ complex to the needs and representations of the spiritual circles of the Kyiv Metropolitan 17–19th centuries. The methodology of work is based on archaeographic and source analysis of available historical texts and descriptions of the temple and its altars. Nineteen altars of Sophia of Kyiv at the beginning of the 19th century. Its dedications to various subjects of the Gospel changed during the time: one can name earlier dedications of the thrones of the temple connected with the plots of the compositions of the parties of the cathedral, as well as later – as a veneration of the Old Rus’ tradition of Christianization and the cult of Prince Volodymyr. Investigation of this topic became a condition of false theories of time and construction of the main church of the Kyiv Metropolis. We can reconstruct sanctification proposes in some parts of temple, which aroused or dissolved due to newer sanctifications in period of 400 years, on the basis of descriptions in texts dated between 17 and 19th century. Some sanctification names have political reasons, which is very inherent for main Metropolitanate temple, and all Metropolitanate in general in the middle of 17th because of interests of Moscow Patriarchate. Late throne sanctifications in 18th reveal deconstruction programs of old throne sanctifications, in cathedrals at time of Polish-Lithuanian Commonwealth and constructing of new ones, on the basis of using local old Kyivan history. Side altar of St. Volodymyr in St. Sophia Cathedral which was aroused in 18th is great example for that. The scientific novelty of the research is to establish the sequence of history of the dedication of the temples of the temple and to eliminate the unjustified anachronism of the use of their names in works devoted to the history of the Kyiv-Sophia Cathedral. The result of the study is the reconstructive schema and the list of changes devoted to the sovereign thrones, illustrative material presents the scheme of the cathedral in 1809, still unpublished. An evidence of the ancient tradition of worship in the Cathedral of the Archangel Michael is his image of the Kyivan Psalter of 1397, presented in an article on which the Archangel holds the vaults of the temple.*

Keywords: *Kyiv-Sophia Cathedral, altar, consecration, descriptions of the cathedral, metropolitan, scheme of the altars.*